

Bogumiła Wątopek

Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu

DOBROWOLNE OSZCZĘDNOŚCI EMERYTALNE W POLSCE

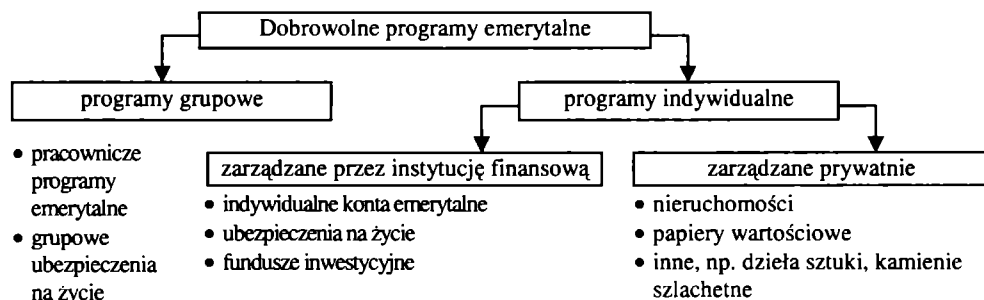
1. Wstęp

Zreformowany system emerytalny w Polsce pozostawia miejsce dla indywidualnej inicjatywy przyszłych emerytów. Ponieważ obecnie wiadomo już, że świadczenie uzyskane z części obowiązkowej nie pozwoli na utrzymanie standardu życia sprzed okresu przejścia na emeryturę, celowe wydają się indywidualne działania podejmowane przez osoby aktualnie pracujące. W grupie dobrowolnych programów emerytalnych oferowane są zróżnicowane produkty, co stwarza osobom zainteresowanym możliwość wyboru. Ważne jest, aby każdy z przyszłych emerytów był zorientowany w ofercie rynkowej i umiał ją dopasować nie tylko do swoich przyszłych potrzeb, ale również do obecnej sytuacji finansowej. Przed podjęciem ostatecznej decyzji istotne zatem jest zapoznanie się ze wszystkimi oferowanymi rozwiązaniami. Celem niniejszej pracy jest wskazanie oraz ocena dostępnych w Polsce możliwości gromadzenia środków emerytalnych, z uwzględnieniem zarówno programów przygotowanych przez ustawodawcę, jak i działań indywidualnych, ale wyraźnie ukierunkowanych na długoterminowy horyzont inwestycyjny. Każde z proponowanych rozwiązań ma swoje zalety, ale również wady, co zostanie szczegółowo przedstawione. Pokazane będzie również zainteresowanie poszczególnymi rozwiązaniami w Polsce w latach 2000-2004.

2. Dobrowolne programy emerytalne

Programy, do których przystąpienie odbywa się na zasadzie dobrowolności, są elementem III filara systemu emerytalnego w Polsce. Filar ten można rozpatrywać

w ujęciu wąskim – uwzględniając jedynie programy przygotowane przez twórców systemu, czyli pracownicze programy emerytalne oraz indywidualne konta emerytalne. Drugie ujęcie jest dużo szersze, gdyż obejmuje wszelkie sposoby oszczędzania długoterminowego, które będą w przyszłości przyczyniały się do powiększenia świadczenia emerytalnego z części obowiązkowej. To szersze ujęcie zostało przyjęte w niniejszej pracy.

Rys. 1. Klasyfikacja dobrowolnych programów emerytalnych
Źródło: opracowanie własne.

Oferowane programy emerytalne mogą być podzielone na grupowe oraz indywidualne (zob. rys. 1). Program grupowy jest adresowany do pewnej wybranej grupy osób (np. pracowników danego przedsiębiorstwa), które decydując się na udział w programie, tym samym zgadzają się na jednolite zasady obowiązujące w stosunku do jego wszystkich uczestników. W Polsce w taki sposób funkcjonują pracownicze programy emerytalne, a także produkty ubezpieczeń na życie. Cechą charakteryzującą programy indywidualne jest możliwość aktywnego uczestniczenia w ustalaniu kształtu programu, a w szczególności wysokości inwestowanych środków.

Wśród programów indywidualnych wyróżnić można programy zarządzane przez instytucje finansowe oraz zarządzane prywatnie. Oczywiście, w przypadku powierzenia zarządzania wybranej instytucji (zakładom ubezpieczeń, funduszowi inwestycyjnemu, bankowi, domowi maklerskiemu) możliwość kształtowania programu jest ograniczona ogólnie przyjętymi przez daną instytucję zasadami. Największa swoboda związana jest z indywidualnym zarządzaniem swoimi środkami, przykładowo poprzez inwestycje w nieruchomości czy też papiery wartościowe, jednakże taki sposób postępowania, a szczególnie rynek giełdowy, polecany jest jedynie osobom mającym wiedzę i umiejętności chroniące je przed poniesieniem straty.

Można dokonać jeszcze innej klasyfikacji programów emerytalnych. Wyróżnia ona przygotowane przez twórców systemu emerytalnego (pracownicze programy emerytalne, indywidualne konta emerytalne) oraz dostępne przyszłym emerytom jeszcze przed reformą systemu (fundusze inwestycyjne, ubezpieczenia na życie, nieruchomości, papiery wartościowe, dzieła sztuki, kamienie szlachetne itp.). Z przedstawionych możliwości, oprócz rozwiązań ustawowych, na szczególną uwagę zasługują fundusze inwestycyjne oraz zakup polisy ubezpieczenia na życie, nieruchomości czy papierów wartościowych.

Rynki dzieł sztuki, metali, kamieni szlachetnych, znaczków czy starych monet są rynkami bardzo wąskimi i specjalistycznymi, atrakcyjnymi jedynie dla wybranych inwestorów, dlatego zostaną one pominięte w niniejszej pracy.

3. Zalety i wady poszczególnych dobrowolnych programów emerytalnych

Każda z dostępnych możliwości ma swoje wady i zalety. W zależności od indywidualnych preferencji, można dokonać różnych wyborów. Pracownicze programy emerytalne oraz indywidualne konta emerytalne są formami najbardziej sformalizowanymi oraz, można powiedzieć, cieszącymi się szczególnymi względami państwa z powodu umożliwienia zwolnień podatkowych. Ma to jednak pewne konsekwencje – wcześniejsza wypłata środków z tych programów jest obciążona sankcjami o charakterze finansowym¹ (zob. tab. 1), co ma zagwarantować, że będą one wykorzystywane wyłącznie w celach emerytalnych.

Tabela 1. Wady i zalety poszczególnych dobrowolnych możliwości oszczędzania emerytalnego

Pracownicze programy emerytalne	
Zalety	Wady
1. Możliwość przeniesienia środków z PPE na IKE oraz odwrotnie	1. Dostępne tylko dla osób, których pracodawca prowadzi taki program
2. Składka podstawowa finansowana jest przez pracodawcę	2. Brak indywidualnego wpływu pracownika na kształt programu
3. Możliwość zwiększenia wysokości gromadzonych środków poprzez opłacanie składki dodatkowej przez pracownika	3. Wpłacana składka podlega opodatkowaniu
4. Wypłata środków jest wolna od podatku dochodowego	4. Kwota wpłacanej składki podstawowej nie może przekroczyć 7% wynagrodzenia uczestnika
	5. Określenie maksymalnego pułapu rocznej sumy składek dodatkowych (trzykrotność kwoty odpowiadającej 150% prognozowanego przeciętnego wynagrodzenia miesięcznego w gospodarce narodowej na dany rok)
Indywidualne konta emerytalne	
Zalety	Wady
1. Powszechna dostępność	1. Określenie maksymalnego pułapu rocznych wpłat (150% prognozowanego przeciętnego wynagrodzenia miesięcznego w gospodarce narodowej na dany rok)
2. Korzyści podatkowe – gromadzone środki są w momencie wypłaty zwolnione z podatku od dochodów kapitałowych	2. Sankcje w przypadku wcześniejszej wypłaty środków
3. Możliwość dokonywania niesystematycznych wpłat	
4. Swobodny transfer środków pomiędzy instytucjami finansowymi prowadzącymi IKE	
5. Możliwość przeniesienia środków z IKE na PPE oraz odwrotnie	

¹ Sankcje te to podatek dochodowy pobierany od dochodu uczestnika programu oraz – w przypadku pracowniczych programów emerytalnych – konieczność przekazania do ZUS-u kwoty w wysokości 30% sumy składek podstawowych wpłaconych do PPE.

Ubezpieczenia na życie	
Zalety	Wady
1. Powszechna dostępność 2. Możliwość połączenia elementu oszczędnościowego z ochroną ubezpieczeniową 3. Wpływ na wysokość sumy ubezpieczenia, będącej podstawą do ustalenia wysokości przyszłego świadczenia 4. Możliwość czasowego zawieszenia opłacania składek lub przekształcenia ubezpieczenia w bezskładkowe, dostępna po upływie 2 lat od zawarcia umowy	1. Niekorzystne konsekwencje odstąpienia od umowy w pierwszych latach jej trwania 2. Wymagane jest systematyczne uiszczanie składek, a ewentualne czasowe zawieszenie lub przekształcenie w ubezpieczenie bezskładkowe nie zwalnia z obowiązku ponoszenia kosztów obsługi polisy
Fundusze inwestycyjne	
Zalety	Wady
1. Powszechna dostępność 2. Zróżnicowana oferta 3. Profesjonalne zarządzanie powierzonymi środkami 4. Ograniczenie ryzyka poprzez dywersyfikację portfela 5. Możliwość zainwestowania kwoty w dowolnej wysokości 6. Możliwość wypłaty środków w wybranym momencie życia	1. Dochód z inwestycji podlega opodatkowaniu podatkiem od dochodów kapitałowych (19%) 2. Konieczność ponoszenia opłat za zarządzanie
Nieruchomości	
Zalety	Wady
1. Powszechna dostępność 2. Stały wzrost wartości stwarzający możliwość zabezpieczenia kapitału przed skutkami inflacji 3. Stałe dochody w postaci czynszu z wynajmu 4. Możliwość wycofania środków w wybranym momencie życia	1. Niski stopień płynności 2. Wysoka kapitałochłonność, która może wymusić konieczność korzystania z finansowania zewnętrznego 3. Konieczność zarządzania nieruchomością 4. Niepodzielność inwestycji
Papiery wartościowe	
Zalety	Wady
1. Powszechna dostępność 2. W przypadku obligacji oszczędnościowych istnieje możliwość przedterminowego wykupu 3. Możliwość zainwestowania kwoty w dowolnej wysokości 4. Możliwość wycofania środków w wybranym momencie życia	1. Dochód z inwestycji podlega opodatkowaniu podatkiem od dochodów kapitałowych (19%) 2. Wymagany jest znaczny poziom wiedzy oraz doświadczenia ze strony inwestora 3. Konieczność ponoszenia kosztów transakcyjnych

Źródło: opracowanie własne.

Osoby, które chcą mieć bieżący dostęp do swoich środków finansowych (np. na wypadek zaistnienia jakiegoś niekorzystnego, nieprzewidywanego zdarzenia w życiu osobistym), wybiorą formy mniej sformalizowane. Na uwagę w tym względzie zasługuje rynek funduszy inwestycyjnych, nieruchomości oraz papierów wartościowych. Lokowane tam środki mogą być wykorzystane na cele bieżące, bez konieczności ponoszenia dodatkowych sankcji, jednakże przy takim zachowaniu

oszczędności te przestają już być oszczędnościami emerytalnymi. Z kolei osoby, które oprócz elementu oszczędnościowego są zainteresowane ochroną ubezpieczeniową, wybiorą produkty ubezpieczeń na życie. Muszą jednak wtedy liczyć się z koniecznością systematycznego uiszczania składek.

Zróżnicowane są uwarunkowania związane z wysokością odkładanych sum. W przypadku PPE oraz IKE, ze względu na zwolnienia podatkowe, ustalony został maksymalny roczny pułap wpłat do tych programów. Ograniczeń takich nie ma w odniesieniu do pozostałych form, w których inwestowana może być dowolna kwota, bez określania ani minimalnej, ani maksymalnej granicy. Jedynym wyjątkiem są inwestycje w nieruchomości, które ze względu na swą specyfikę wymagają znacznego kapitału początkowego. Jeszcze inaczej sytuacja wygląda w przypadku kupna polisy ubezpieczeniowej, gdzie wymagane jest opłacanie składek w ustalonej początkowo wysokości.

4. Rozwój dobrowolnych oszczędności emerytalnych w Polsce

Zgodnie z założeniami zreformowanego systemu emerytalnego, pracownicze programy emerytalne oraz indywidualne konta emerytalne miały stać się trzonem dobrowolnych programów III filara. Jednakże obecnie widać już, że nie spełniły one swojej funkcji. Mimo tego, że wysokość składek odprowadzanych do PPE systematycznie rośnie (tab. 2), bardzo mało osób jest nimi objętych (ok. 129,1 tys. na koniec 2004 r.). Większym zainteresowaniem cieszą się IKE, których do końca 2004 r. założono ok. 175,6 tys., jednakże nie można uznać tego za poziom zadowalający w stosunku do prognoz Ministerstwa Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, zakładających, że w początkowym okresie IKE może otworzyć od 1,7 mln do 3,5 mln osób.

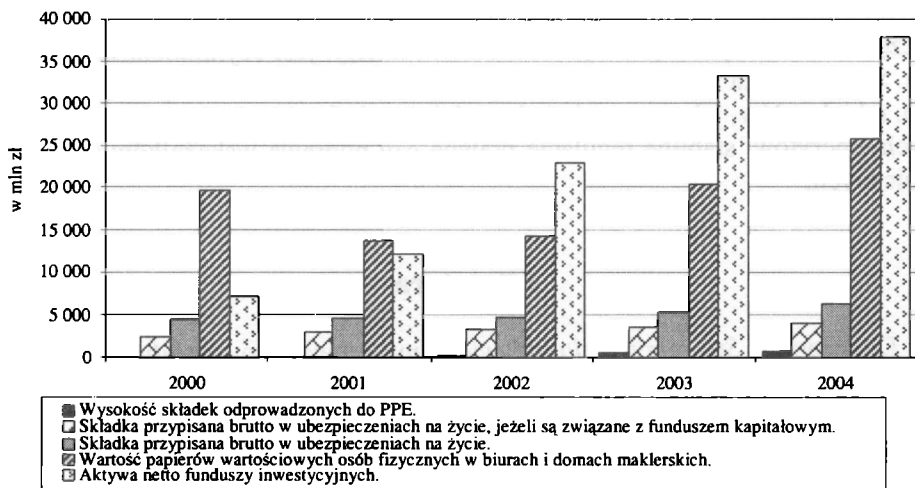
Składka przypisana brutto w ubezpieczeniach grupy 1 i 3 działu ubezpieczeń na życie wzrasta nieznacznie z roku na rok, jednakże jeśli przeanalizuje się liczbę polis czynnych oraz liczbę ubezpieczonych osób w obydwu rodzajach ubezpieczenia w badanych latach, to widać wyraźną tendencję malejącą. Szczególnie odnosi się to do ubezpieczeń z funduszem kapitałowym, które przecież powinny służyć celom emerytalnym.

Spośród innych form oszczędzania najbardziej dynamiczny rozwój dotyczy rynku funduszy inwestycyjnych (tab. 2 oraz rys. 2). Ich aktywa netto wzrastają z roku na rok, a największe przyrosty miały miejsce w 2002 r. i 2003 r. Skutkiem tej tendencji rosnącej jest wzrost relacji aktywów netto funduszy w odniesieniu do PKB – od 0,98% w 2000 r. do 4,26% w 2004 r., przy czym nie należy zapominać, że nie ma jednoznacznej możliwości określenia, jaki procent aktywów tych funduszy stanowią rzeczywiście oszczędności emerytalne. Ten sam problem dotyczy również inwestycji na rynku papierów wartościowych oraz nieruchomości.

Tabela 2. Wysokość środków zgromadzonych w poszczególnych formach dobrowolnego oszczędzania według stanu na koniec lat 2000-2004

Wyszczególnienie	2000	2001	2002	2003	2004
Wysokość składek odprowadzonych do PPE					
W mln zł	4,58	75,28	277,71	473,45	752,17
Jako % PKB	0,00%	0,01%	0,04%	0,06%	0,08%
Wartość wpłat na IKE – szacunki					
W mln zł					200,00
Jako % PKB					0,02%
Składka przypisana brutto w ubezpieczeniach na życie, jeżeli są związane z funduszem kapitałowym					
W mln zł	2 537,68	2 984,80	3 144,11	3 520,52	4 016,29
Jako % PKB	0,35%	0,39%	0,40%	0,43%	0,45%
Składka przypisana brutto w ubezpieczeniach na życie					
W mln zł	4 357,47	4 599,55	4 691,11	5 302,64	6 155,11
Jako % PKB	0,60%	0,60%	0,60%	0,65%	0,70%
Wartość papierów wartościowych osób fizycznych w biurach i domach maklerskich					
W mln zł	19 712,50	13 515,70	14 094,80	20 456,10	25 585,60
Jako % PKB	2,72%	1,78%	1,80%	2,51%	2,89%
Aktywa netto funduszy inwestycyjnych					
W mln zł	7 098,00	12 121,00	22 766,00	33 231,00	37 730,00
Jako % PKB	0,98%	1,59%	2,91%	4,07%	4,26%
PKB w cenach bieżących					
W mln zł	723 886,30	760 595,30	781 112,00	816 081,00	885 337,00

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych KNUiFE, GUS oraz IZFiA.

Rys. 2. Wartość środków zgromadzonych w ramach różnych form oszczędzania według stanu na koniec lat 2000-2004

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych KNUiFE, GUS oraz IZFiA.

Ponadto musi być uwzględniona jeszcze jedna ważna kwestia, a mianowicie: środków zgromadzonych w ramach różnych ofert nie można traktować zupełnie

rozdzielnie. Niektóre z przedstawianych kwot w części się pokrywają. Przykładowo, aktywa funduszy inwestycyjnych, oprócz indywidualnych oszczędności, obejmują także środki zgromadzone w ramach PPE czy IKE. To samo dotyczy składek zebranych przez zakłady ubezpieczeń, jednakże nawet gdybyśmy potraktowali te różnorodne formy rozdzielnie, to i tak wysokość gromadzonych oszczędności w relacji do PKB jest bardzo niska.

5. Podsumowanie

Wydawać by się mogło, że przy tak zróżnicowanej ofercie dobrowolne oszczędności emerytalne są w Polsce na wysokim poziomie. Niestety, jak pokazują przytoczone dane, nie jest to prawda. Jakie są tego przyczyny? Podstawową cechą charakteryzującą dobrowolne oszczędzanie w celach emerytalnych jest jego długoterminowość. Znaczne podwyższenie przyszłej emerytury może nastąpić jedynie w wyniku systematycznego, wieloletniego odkładania pewnych kwot. Obecna sytuacja makroekonomiczna kraju sprawia, że Polacy boją się długoterminowych zobowiązań, o czym świadczy m.in. spadek zainteresowania polisami ubezpieczeń na życie, gdzie wymagane jest rzeczywiście systematyczne opłacanie składek. Większą swobodę dają inwestycje na rynku funduszy inwestycyjnych oraz papierów wartościowych, które wpływają na zwiększenie komfortu psychicznego oszczędzających, bowiem stwarzają możliwość wycofania środków w dowolnym momencie. Długoterminowość jest czynnikiem warunkującym rozwój dobrowolnych form oszczędzania emerytalnego, a jednocześnie, niestety, jest czynnikiem zniechęcającym. Sytuacja taka musi ulec zmianie, ale do tego niezbędne będzie zrealizowanie m.in. takich celów, jak: wzrost świadomości oraz indywidualnej przezroczności przyszłych emerytów, stabilne regulacje prawne czy poprawa wskaźników makroekonomicznych.

Literatura

- [1] Dziawgo D., *Stowarzyszenia indywidualnych inwestorów i kluby inwestycyjne na rynku papierów wartościowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2004.
- [2] Kucharska-Stasiak E., *Nieruchomość a rynek*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
- [3] Sas-Kulczycka K., Choryło D., Król J., Lasota Z., *Instytucje wspólnego inwestowania w Polsce. Fundusze inwestycyjne i emerytalne*, Wydawnictwo WIG-Press, Warszawa 1998.
- [4] Stroiński E., *Ubezpieczenia na życie – teoria i praktyka*, Wydawnictwo POLTEXT, Warszawa 2003.

- [5] Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o indywidualnych kontach emerytalnych (DzU 2004 r. nr 116, poz. 1205).
- [6] Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o pracowniczych programach emerytalnych (DzU z 2004 r. nr 116, poz. 1207).
- [7] www.izfa.pl.
- [8] www.knuife.gov.pl.
- [9] www.stat.gov.pl.

VOLUNTARY RETIREMENT SAVINGS IN POLAND

Summary

The new pension system in Poland is composed of two elements: the obligatory part (I and II pillar) and the voluntary part (III pillar). According to the present projections, the pension received from the obligatory part will be too small to continue the standard of living achieved before retirement. That's why it is very needed to save individually for the future pension. The main idea of this paper is to indicate and estimate the voluntary possibilities of saving money for the future retirement pensions, which are available in Poland. These are: employee pension programs, individual retirement accounts, investment funds, life insurance, real estate, bonds, shares, objects of art, etc. This article shows their advantages and disadvantages, but also their development in years 2000-2004.